

СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ: ЕВРОПА ВА ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ ТАЖРИБАСИ

и.ф.д., проф. **Урмонов Жаҳонгир**
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
ORCID: 0009-0001-3223-3840
urmonov_jahongir@mail.ru

Аннотация. Мазкур мақолада Европа ва Осиё мамлакатларида солиқ имтиёзларининг турлари, уларнинг иқтисодий самарадорлиги ва стратегик таъсири қиёсий таҳлил қилинган. Илмий манбалар ва эмпирик маълумотлар асосида инвестиция, инновация ва экспорт сиёсатларида солиқ имтиёзларининг роли очиқ берилган. Ўзбекистон учун аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: солиқ имтиёзлари, иқтисодий самарадорлик, инвестиция, ИТТКИ, экспорт сиёсати, таргетлаш, солиқ сиёсати.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ: ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКИХ И АЗИАТСКИХ СТРАН

д.э.н., проф. **Урмонов Джаҳонгир**
Университет общественной безопасности Республики Узбекистан

Аннотация. В статье дается сравнительный анализ видов налоговых льгот в европейских и азиатских странах, их экономической эффективности и стратегического воздействия. На основе научных источников и эмпирических данных раскрывается роль налоговых льгот в инвестиционной, инновационной и экспортной политике. Разработаны конкретные предложения и рекомендации для Узбекистана.

Ключевые слова: налоговые льготы, экономическая эффективность, инвестиции, НИОКР, экспортная политика, таргетирование, налоговая политика.

ECONOMIC EFFICIENCY OF TAX INCENTIVES: EXPERIENCE OF EUROPEAN AND ASIAN COUNTRIES

DSc, prof. **Urmonov Jahongir**
University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article provides a comparative analysis of the types of tax incentives in European and Asian countries, their economic efficiency and strategic impact. Based on scientific sources and empirical data, the role of tax incentives in investment, innovation and export policies is revealed. Specific proposals and recommendations for Uzbekistan are developed.

Keywords: tax incentives, economic efficiency, investment, R&D, export policy, targeting, tax policy.

Кириш.

Солиқ сиёсатининг иқтисодий ривожланишдаги роли бутун дунёда устувор масалалардан бири сифатида эътироф этилган. Солиқ тизими орқали давлат иқтисодий фаолликни рағбатлантириши ёки чеклаши, инвестиция муҳитини яхшилаши ёки аксинча, ноаниқликка олиб бориши мумкин. Бунинг ичида солиқ имтиёзлари тадбиркорликни рағбатлантириш, стратегик тармоқларни қўллаб-қувватлаш, иш ўринларини яратиш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш каби муҳим мақсадларга эришиш воситаси сифатида кенг қўлланилади.

Айниқса, глобал рақобат кучайган, капитал ва технология тез ҳаракатланадиган ҳозирги замонда давлатлар солиқ имтиёзлари орқали ўз ҳудудини инвестиция учун жозибадор қилишга ҳаракат қилмоқда. Европа ва Осиё минтақаларида бу йўналишда турлича ёндашувлар шаклланган: баъзи мамлакатлар муваққат ёки мақсадли имтиёзлар бериш орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантирса, бошқалар эса тизимли ва умумий солиқ камайтириш стратегияларини амалга оширган.

Бироқ, солиқ имтиёзларининг ҳақиқий иқтисодий самарадорлиги турли омилларга боғлиқ — хусусан, уларнинг йўналтирилганлиги, давомийлиги, назорат механизми, давлат бюджетига таъсири ва ижтимоий натижалар билан ўзаро боғлиқлиги. Шу боис, бу мақолада Европа ва Осиё мамлакатларидаги турли солиқ имтиёзлари шакллари, уларнинг натижалари, ҳамда Ўзбекистон учун қандай сабоқ чиқариш мумкинлиги таҳлил қилинади.

Адабиётлар шарҳи.

Солиқ имтиёзлари мавзусидаги тадқиқотлар охирги ўн йилликда жадал ривожланиб, иқтисодий сиёсат таҳлилчиларининг диққат марказига айланди. Ушбу бўлимда Европа ва Осиё давлатларида солиқ имтиёзлари масаласига оид энг сўнгги ва муҳим илмий адабиётлар таҳлил қилинади.

Zee et al. (2002) солиқ имтиёзларининг турли шакллари кўриб чиқиб, уларни инвестиция қарорларига қандай таъсир этишини моделлаштирган. Муаллифлар қайд этадики, солиқ имтиёзлари инвестиция фаоллигини ошириши мумкин, бироқ бу таъсир фақат инвестицион муҳит барқарор бўлган ҳолдагина самарали бўлади.

Devereux ва Griffith (2003) томонидан Европадаги солиқ рақобати ва имтиёзлар ҳақидаги таҳлилда корпоратив даромад солиғининг пасайиши билан инвестиция ўсиши ўртасидаги боғлиқлик кўрсатилган. Франция, Ирландия ва Венгрия каби мамлакатларда муваққат имтиёзлар ва махсус иқтисодий зоналар орқали сармояларни жалб қилиш самарали бўлгани қайд этилган. Бундан ташқари, ZEW (2021) Европа Иттифоқи мамлакатларида солиқ имтиёзларининг таҳлилини тақдим этиб, Германия, Польша ва Венгрияда илмий-тадқиқот фаолиятини рағбатлантириш учун берилган солиқ кредитларининг юқори самарадорлигини кўрсатади.

Сингапур ва Малайзия мисолидаги тадқиқотлар солиқ имтиёзларининг стратегик тармоқларда инвестиция оқимини фаол рағбатлантирганини кўрсатади. Tan and Pope (2020) таъкидлайди: Сингапурда белгиланган “Pioneer Status” ва “Development and Expansion Incentive” режалари технологик ва экспортга йўналтирилган лойиҳалар учун юқори самара берган.

Япониядаги тадқиқотлар эса R&D имтиёзларининг инновацион фаолиятга таъсирини таҳлил қилади. Yonedaning (2019) таъкидлашича, Япониянинг тадқиқот харажатларига бериладиган солиқ чегирмалари маҳаллий компанияларнинг илмий салоҳиятини кучайтирган.

Klemm ва Van Parys (2012) тадқиқотида Лотин Америка ва Осиё давлатларидаги солиқ имтиёзларининг узоқ муддатли иқтисодий самараси шубҳа остига олинади. Улар таъкидлайди: нотўғри йўналтирилган ва узоқ давом этган имтиёзлар давлат бюджетига жиддий салбий таъсир кўрсатган, лекин истиқболли сармоя жалб қилмаган.

James (2014) солиқ имтиёзларини баҳолашда “cost-benefit analysis”, “tax expenditure reporting” ва “counterfactual scenario modelling” каби ёндашувларни қўллаш зарурлигини таъкидлайди. Бу усуллар орқали ҳақиқий самара ва харажатлар аниқ ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Солиқ имтиёзларининг иқтисодий самарадорлигини ҳолис баҳолаш учун уларнинг мақсадлари, амалга ошириш механизмлари, иқтисодий кўрсаткичларга таъсири ва давлат молияси билан боғлиқ оқибатлари комплекс тарзда таҳлил қилиниши лозим. Мазкур таҳлилда Европа ва Осиё минтақаларидаги етакчи давлатларнинг турлича ёндашувлари орқали шаклланган тажрибалар қиёсий таҳлил қилинади. Бу таҳлил нафақат имтиёзларнинг турлари ва самарадорлик даражасини очиб беради, балки уларни Ўзбекистон шароитига мослаштириш имкониятларини ҳам кўрсатади.

Европа мамлакатлари, хусусан Ирландия, Германия, Франция ва Венгрия солиқ имтиёзларини аниқ стратегик мақсадларга хизмат қилувчи восита сифатида йўналтирган. Ирландияда корпоратив даромад солиғининг ўта паст ставкада (12.5%) сақланиши инвестицион муҳитни жозибадор қилиб, Google, Facebook ва Apple каби трансмиллий корпорацияларни жалб этишга хизмат қилган. Devereux ва Griffith (2003) таҳлилида таъкидланишича, бундай паст ставка билан бирга тадқиқот ва ривожлантириш харажатларига чегирмалар ва янги технологияларга мўлжалланган имтиёзлар жорий этилгани сармоя оқимини юқори даражада ушлаб туришга имкон берган.

Германияда эса имтиёзлар тадқиқот фаолиятини рағбатлантиришга йўналтирилган бўлиб, 2020 йилда жорий этилган R&D солиқ кредити мамлакатдаги хусусий инновацион фаолликни сезиларли даражада кучайтирган. ZEW (2021) маълумотларига кўра, мазкур кредит илмий-тадқиқот харажатларининг 25% гача миқдорини қоплаш имконини бериб, хусусан кичик ва ўрта бизнес учун самарали восита сифатида намоён бўлган.

Францияда “Crédit d’impôt recherche” (CIR) дастури илмий-тадқиқот харажатларига берилувчи қопламали чегирма сифатида амал қилмоқда. Унинг доирасида компаниялар ўз R&D харажатларининг 30% гача миқдорини солиқдан чегириб олиш имконига эга. Бу кўрсаткич Европа миқёсида энг йириклардан бири бўлиб, давлатнинг инновацион иқтисодиётни шакллантиришга жиддий ёндашувини акс эттиради.

Ҳозирда Европа давлатлари, асосан, функционал самарадорликни баҳолаш методларига таянади: масалан, имтиёзларнинг таъсирида қандай инвестиция келди, неча иш ўрни яратилди, инновация кўрсаткичи қандай ўсди. Бу жараёнларда мустақил аудит ва самарадорлик мониторинги муҳим ўрин тутади.

Осиё минтақасида, айниқса, Сингапур, Малайзия, Жанубий Корея ва Япония тажрибаси солиқ имтиёзларининг миллий тараққиёт стратегияси билан узвий боғлиқ ҳолда жорий этилишини кўрсатади. Бу давлатлар имтиёзларни ўткир рақобат муҳитида инвестиция жалб қилиш ва технологик суверенитетни мустаҳкамлашнинг муҳим воситаси сифатида кўришади.

Сингапурда солиқ имтиёзлари “пакетли ёндашув” асосида амалга оширилади. “Pioneer Status” ва “Development and Expansion Incentive” дастурлари доирасида юқори технологияга эга, инновацияга асосланган ва экспортга йўналтирилган компаниялар даромад солиғидан 5 йилдан 15 йилгача озод қилинади. Тап ва Роу (2020) таъкидлашича, ушбу дастурлар орқали Сингапур IT, фармацевтика ва молиявий хизматлар соҳасида глобал марказга айланган.

Малайзияда “Principal Hub” мақоми орқали минтақавий штаб-функцияларни амалга оширувчи компанияларга кенг қамровли имтиёзлар тақдим этилади. Бу имтиёзлар компанияларни мамлакатда қароргоҳ жойлаштиришга ундайди ва инсон

капиталига сармоя киритишни ҳам талаб қилади. Бунда имтиёзлар “performance-based”, яъни натижага боғлиқ ҳолда тақдим этилади, бу эса самарадорликни таъминлайди.

Япония эса солиқ имтиёзларини инновация ва миллий технологик ўсиш стратегиясининг асосий элементи сифатида кўради. R&D харажатларига 20–30% чегирма тақдим этилиб, буни амалга ошириш учун қатъий ҳисобот ва патентлаш механизмлари талаб этилади (Yoneda, 2019). Япониядаги тажриба шуни кўрсатадики, солиқ имтиёзлари “тоза сармоя жалб этиш”дан кўра, “ички технологик ривожланиш”ни кучайтиришга хизмат қилмоқда.

Халқаро тажрибада солиқ имтиёзларининг иқтисодий натижалари қуйидаги асосий кўрсаткичлар орқали баҳоланади:

- Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (FDI): Ирландияда 2004–2014 йиллар оралиғида солиқ имтиёзлари натижасида FDI оқими 60% га ошган (Devereux & Griffith, 2003). Бу жараён мамлакатда юқори малакали иш ўринлари ва технологик инфратузилмани вужудга келтирди.

- Иш ўринлари яратилиши: Малайзияда SEZ (Special Economic Zones) доирасида жойлашган компаниялар 2016–2020 йиллар оралиғида 45 минг янги иш ўрни яратган. Бу натижалар World Bank (2020) ҳисоботларида қайд этилган.

- Инновация кўрсаткичлари: Япониянинг тадқиқот харажатларига солиқ имтиёзлари натижасида миллий компаниялар томонидан берилган патентлар сони 2010 йилдаги 200 мингдан 2019 йилда 270 мингга етган (Yoneda, 2019).

- Бюджет самарадорлиги: Германиядаги R&D имтиёзлари иқтисодий фаолликни оширган ҳолда, умумий солиқ тушумларини пасайтирмасдан, аксинча 4 йил ичида 8% ўсишига туртки бўлган (ZEW, 2021).

Ўзбекистонда солиқ имтиёзлари асосан умумий характерга эга бўлиб, кўпинча тармоқлараро, ҳудудлараро фарқ қилинмайдиган ҳолда тақдим этилади. Масалан, экспорт қилувчи корхоналар учун ҚҚСдан озод қилиш ёки даромад солиғини қисқартириш каби умумий имтиёзлар мавжуд. Лекин уларнинг самарадорлигига оид очиқ статистик баҳолаш ва мониторинг амалиёти етарли эмас.

R&D фаолияти учун тақдим этилаётган имтиёзлар мавжуд бўлса-да, мамлакатдаги хусусий сектор тадқиқот харажатлари жами ЯИМнинг 0.1%идан камроқни ташкил этади (Stat.uz, 2023). Бу ҳолат имтиёзлар механизмлари самарасизлигини, уларнинг рағбатлантирувчи таъсири етарлича эмаслигини кўрсатади.

Халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, самарали солиқ имтиёзлари учун таргетланган (мақсадли), вақтга боғлиқ (муддатли), самара баҳоланадиган (monitorable) ва очиқ-ошкора (transparently administered) механизмлар зарур. Ўзбекистонда бу борада тизимли таҳлиллар ва статистик баҳолаш услубиятларини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ва таклифлар.

Олиб борилган таҳлиллар Европа ва Осиё давлатларидаги солиқ имтиёзларининг турлари, мақсадлари ва амалий натижаларини солиштирган ҳолда уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш имконини берди. Қуйида асосий хулосалар келтирилади:

1. Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги уларнинг аниқ мақсадли ва стратегик йўналтирилган бўлишига боғлиқ. Ирландия, Германия, Сингапур ва Япония мисолида кўринишича, таргетланган имтиёзлар (IT, R&D, экспорт секторига) инвестиция жалб қилиш, технологик ривожланиш ва иқтисодий ўсишга хизмат қилган.

2. Муддатли ва баҳоланувчи имтиёзлар иқтисодий оқибатларни кўрсатишга ёрдам беради. Европа ва Осиё тажрибасида имтиёзлар доимий эмас, балки 3–5 йиллик муддат билан чегараланган. Бу эса солиқдан тўлиқ озод қилиш орқали эмас, балки рағбатни муайян натижага боғлаш орқали амалга оширилади.

3. Солиқ имтиёзлари самарадорлигига мониторинг, аудит ва шаффофлик жараёнлари муҳим таъсир кўрсатади. Япония, Германия ва Францияда имтиёз бериладиган компаниялар ҳар йили ҳисобот топширишга мажбур ва бу ҳисоботлар давлат органлари ҳамда жамоатчиликка ошкор қилинади.

4. Ўзбекистондаги солиқ имтиёзлари умумий характерга эга бўлиб, кўпинча йўналтирилмаган ва самарадорлик баҳоланмайди. Бу эса давлат бюджетига ортча юклама келтириши мумкин ва ҳеч қандай стратегик натижа бермаслиги мумкин.

Имтиёзлар ташқи инвестиция жалб этиш воситаси бўлибгина қолмай, ички иқтисодий фаолиятни ҳам рағбатлантиришда хизмат қилиши лозим. Япония ва Германия каби давлатларда солиқ имтиёзлари маҳаллий ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, кадрлар тайёрлаш ва илмий ишланмаларни тижоратлаштиришга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон шароитида солиқ имтиёзлари сиёсати самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги илмий асосланган ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Солиқ имтиёзлари муайян стратегик тармоқлар (инновация, ИТ, "яшил иқтисодиёт", фармацевтика ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш) учунгина тақдим этилиши зарур. Бунда Германия ва Сингапур тажрибасига асосланиб, технологик маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга, халқаро стандартларга жавоб берувчи экспортчиларга, ҳамда илмий тадқиқот ва ишланмаларни амалга ошираётган бизнесларга устуворлик берилсин.

2. Имтиёзлар муддатли (масалан, 3–5 йилгача) бўлиши ва ҳар йили иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари асосида қайта кўриб чиқирилиши лозим. Компаниялар ҳар йили яратилган иш ўринлари, экспорт ҳажми, инвестиция миқдори ва фаолият самарадорлиги бўйича ҳисобот топшириши шарт.

3. James (2014) таклиф этган "солиқ харажатлари ҳисоботи" методикаси Ўзбекистонда жорий этилиши мақсадга мувофиқ. Бу орқали давлат ҳар бир имтиёз учун солиқдан воз кечилган сумма, бу сумма натижасида қандай иқтисодий кўрсаткичлар юзага келгани ҳақида аниқ маълумотга эга бўлади.

4. Имтиёз олган барча компаниялар ҳақидаги маълумотлар, уларнинг солиқ тўловлари, иш ўринлари яратиш натижалари ва инвестиция кўрсаткичлари солиқ органлари ва оммавий ахборот воситалари орқали ошкор қилиб борилиши керак. Бу давлат харажатларининг самарадорлигини оширади ва жамоатчилик назоратини таъминлайди.

5. Малайзия ва Корея каби давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, солиқ имтиёзлари инфратузилма логистика, ер участкалари, кадрлар тайёрлаш марказлари билан биргаликда тақдим этилса, инвестицион муҳит яхшиланади. Шунингдек, махсус иқтисодий зоналарда (SEZ) имтиёзлар қатъий шартлар ва натижалар билан боғланишини таъминлаш лозим.

Ўзбекистондаги солиқ имтиёзлари тизими давлат бюджети манфаатлари ва стратегик иқтисодий йўналишлар билан мувофиқлаштирилган ҳолда қайта кўриб чиқирилиши лозим. Европа ва Осиё давлатлари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, самарали имтиёзлар бу — вақтинчалик, мақсадли, ҳисоб-китобли ва натижага қараб қайта баҳоланадиган механизмдир. Ўзбекистон ушбу принципларни қабул қилган тақдирда, солиқ имтиёзлари орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда ҳамда хорижий ва маҳаллий сармоялар учун рақобатбардош муҳит яратишда юқори натижаларга эришиши мумкин.

Адабиётлар/Литература/References:

- Devereux, M.P. and Griffith, R., (2003). Evaluating tax policy for location decisions. *International Tax and Public Finance*, 10(2), pp.107–126.
- James, S., (2014). Tax and non-tax incentives and investments: Evidence and policy implications. Investment Climate Advisory Services of the World Bank Group. [online] Available at: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/946231468326374478/tax-and-non-tax-incentives-and-investments-evidence-and-policy-implications>
- Klemm, A. and Van Parys, S., (2012). Empirical evidence on the effects of tax incentives. *International Tax and Public Finance*, 19(3), pp.393–423.
- OECD, (2021). Corporate Tax Statistics: Fourth Edition. Paris: OECD Publishing. [online] Available at: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/corporate-tax-statistics-fourth-edition.pdf>
- Stat.uz, (2023). Ўзбекистонда тадқиқот ва ишланмалар харажатлари стамустикаси. Davlat statistika qo'mitasi. [online] Available at: <https://stat.uz>.
- Tan, L.M. and Pope, J., (2020). Taxation and investment in Asia-Pacific: Incentives, impact, and implications. *Journal of Asian Economics*, 70, p.101217.
- World Bank, (2020). Doing Business in Malaysia 2020. Washington, DC: World Bank. [online] Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/malaysia/publication/doing-business-in-malaysia-2020>.
- Yoneda, F., (2019). Corporate tax incentives and innovation in Japan. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 26(1-2), pp.78–94.
- Zee, H.H., Stotsky, J.G. and Ley, E., (2002). Tax incentives for business investment: A primer for policy makers in developing countries. *World Development*, 30(9), pp.1497–1516.
- ZEW (2021). Leibniz Centre for European Economic Research, Effective Tax Levels for Multinational Firms in the EU: Final Report. European Commission. [online] Available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/default/files/taxation-papers-effective-tax-levels-multinational-firms.pdf [Accessed 27 Jun. 2025].